

ГЕОГРАФІЯ

ТА ОСНОВИ ЕКОНОМІКИ 10, 2011
В ШКОЛІ

- Теоретико-методологічні засади вивчення національного краєзнавства в школі
- Загальна географія. Програма для профільного навчання, 11 клас
- Королівська Жовква
- Вшанування пам'яті М. М. Миклухо-Маклая
- Два срібла та дві бронзи
- Мис Рока

ПЕРЕДПЛАТНИЙ ІНДЕКС 74636

ВИДІВНИЦТВО
**ПЕДАГОГІЧНА
ПРЕСА**

УДК 371.26

ДІАГНОСТИКА СФОРМОВАНOSTI ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

Ірина КЛИМЧУК, науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України, кандидат педагогічних наук

Анотація. У статті аналізуються категорії діагностики сформованості економічних знань у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів з погляду встановлення певного рівня компетентності учнів щодо економічних питань, виявлення можливих коливань і відхилень у системі оцінювання економічної освіченості учнів, а також розробка критеріїв оцінювання сформованих рівнів економічної підготовленості з урахуванням рефлексивного аналізу.

Ключові слова: критерії та рівні навчальних досягнень, компетентність щодо економічних питань, рефлексивний аналіз.

Анотация. В статье анализируются категории диагностики формирования экономических знаний у старшеклассников общеобразовательных учебных заведений с точки зрения достижения определенного уровня их компетентности в экономических аспектах, выявление возможных отклонений в системе оценки экономической образованности учащихся, а также разработка критериев оценки сформированных уровней экономической подготовленности с учетом рефлексивного анализа.

Ключевые слова: критерии и уровни учебных достижений, компетентность в экономических вопросах, рефлексивный анализ.

Summary. In the article there are categories of diagnostics of the market economy formation within secondary school students of common profile schools are analyzed from the point of view of achievement of certain level of their competence in economic matters, the identification of certain derivations within a system of appraisal of economic literacy of students as well as the composition of criteria for appraisal of the reached levels of economic preparation with taking into consideration the aspects of reflexive analysis.

Key words: criteria and levels of academic achievements, competence in economic matters, reflexive analysis.

Категорія діагностики сформованості економічних знань у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів – це непростий процес досягнення певного рівня засвоєння елементів бази знань, виявлення можливих відхилень у системі формування економічної освіченості учнів, а також розроблення критеріїв оцінювання сформованого рівня.

Оцінювання навчальних досягнень учнів є особливо важливим з огляду на те, що навчальна діяльність зрештою повинна дати людині не тільки суму знань, умінь і навичок, а сформувані певний рівень її компетентності як загальної здатності, що базується на знаннях, практичному досвіді, особистих здібностях, розвинутих завдяки навчанню.

Поняття компетентності не зводиться тільки до знань і навичок, а належить до сфери формування складних умінь і певних якостей особистості. Компетентнісний підхід до економічної освіти передбачає набування умінь на основі здобутих знань для розв'язування певних проблем, що виникають у різних життєвих ситуаціях.

Міжнародна освітня спільнота вважає компетентнісний підхід головним інструментом поліпшення якості будь-якої освіти. Так, у доповіді Міжнародної комісії ЮНЕСКО з освіти для XXI ст. (1996 р.) було сформульовано чотири принципи, на яких має базуватись освіта: навчитися жити разом, навчитися здобувати знання, навчитися працювати, навчитися раціонально жити [10].

Рада Європи, проводячи міжнародні дослідження в галузі освіти, пропонує такий перелік *ключових компетентностей*, що ними мають володіти молоді європейці, а саме: політичні й соціальні компетентності; компетентності, пов'язані з життям у багатокультурному суспільстві; компетентності, що стосуються володіння усним і письмовим спілкуванням; компетентності, пов'язані з розвитком інформаційного суспільства; здатність учитися протягом життя.

Трохи згодом ці компетенції було об'єднано в три основні напрями: *соціальні*, пов'язані із соціальною діяльністю особистості, з життям суспільства; *мотиваційні*, пов'язані з інтересами, індивідуальним вибором особистості; *функ-*

ціональні, пов'язані зі сферою знань, умінь оперувати здобутими науковими знаннями та фактичним матеріалом.

На підставі міжнародних і національних досліджень українською педагогічною думкою виокремлено п'ять наскрізних ключових компетентностей, які визначаються основними завданнями загальної середньої освіти і які сприяють оволодінню молоддю соціальним досвідом, навичками самостійного життя і практичної діяльності у суспільстві. При цьому їх формування здійснюється в загальноосвітньому середовищі у рамках усіх навчальних предметів.

У запропонованому матеріалі компетентність виступає як *інтегрований результат навчальної діяльності учнів з опануванням азами ринкової економіки* і формується передусім на основі вивчення курсів економічного профілю, наприклад профільних курсів «Основи економіки», «Географія світового господарства з основами економіки», «Комерційна географія», «Фінансова математика».

Спробуємо виділити *основні компетенції* учнів щодо економічної освіти певно-

го рівня, що формується під час вивчення економіки в школі [10, 16]:

1. Ознайомлення та вивчення основних понять економічної теорії (наприклад, курс «Основи економіки») та прикладних економічних дисциплін (відповідно на базі вивчення профільних спеціальних курсів за вибором – основи бізнесу, основи підприємницької діяльності, основи бухгалтерського обліку, менеджменту та маркетингу тощо).

2. Поступове формування в учнів економічного мислення.

3. Формування в учнів певного рівня компетентності щодо прийняття обґрунтованих рішень.

4. Проведення соціальної адаптації молоді до змін, що відбуваються в сучасному суспільстві у зв'язку з тенденціями розвитку світової економіки.

5. Підвищення допрофесійної компетентності учнів у галузі економічної, правової, підприємницької діяльності, а також можливий розвиток підприємницьких їх здібностей.

Компетентність як інтегрований результат навчальної діяльності учнів формується передусім на основі опанування змісту загальної середньої освіти. Встановлення певного рівня компетентності проводиться за допомогою оцінювання.

«Оцінювання» – це процес встановлення рівня навчальних досягнень учня (учениці) в оволодінні змістом певного предмета, уміннями та навичками відповідно до вимог навчальних програм [11, 13].

Зазначимо, що «об'єктом оцінювання» навчальних досягнень учнів є знання, вміння та навички, досвід творчої діяльності, досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності.

Аналізуючи державні нормативні акти, ми виділили такі основні функції оцінювання навчальних досягнень учнів та формування їх компетентності щодо основних понять ринкової економіки:

- *контролююча*, що передбачає визначення рівня досягнень окремого учня, готовності до засвоєння нового матеріалу, що дає змогу вчителю відповідно планувати і викладати навчальний матеріал;

- *навчальна*, що зумовлює таку організацію оцінювання навчальних досягнень учнів, коли воно сприяє повторенню, вивченню, уточненню і поглибленню знань, їх систематизації, вдосконаленню навичок і вмінь;

- *діагностико-коригувальна*, що передбачає з'ясування причин труднощів, які виникають в учня у процесі навчання, виявлення прогалин у знаннях і вміннях та внесення коректив, спрямованих на усунення цих прогалин, у діяльність учня (учениці) і педагога;

- *стимулювально-мотиваційна*, що визначає таку організацію оцінювання навчальних досягнень учнів, коли здійснення оцінювання стимулює бажання поліпшити свої результати, розвиває відповідальність, сприяє змагальності учнів, формує позитивні мотиви навчання;

- *виховна*, що полягає у формуванні вміння відповідально і зосереджено працювати, застосовувати прийоми контролю і самоконтролю, сприяє розвитку працелюбності, активності та інших позитивних якостей особистості.

Слід зазначити, що навчальний процес з опанування учнями профільних курсів, наприклад «Основи економіки», «Географія світового господарства з основами економіки» та «Комерційна географія», щодо оцінювання рівня їх досягнень завжди має *критеріально-рівневий підхід*. Тому при оцінюванні рівня навчальних досягнень учнів необхідно враховувати як державні стандарти, зокрема «Критерії і рівні оцінювання навчальних досягнень учнів» [14, 187], так і сформований рівень особистісної компетентності учнів з основ функціонування ринкової економіки.

Проаналізуємо детальніше основні рівні оцінювання навчальних досягнень – початковий, середній, достатній та високий з урахуванням рівня їх компетентності щодо функціонування ринкової економіки та її основних понять:

- *початковий рівень* – учень виконує пізнавальну діяльність лише під керівництвом учителя; відтворення навчального матеріалу фрагментарне. Результатом вивчення навчального матеріалу є пізнання учнем економічних явищ, категорій, понять та однослівна відповідь на запитання. На цьому рівні учень ще не здатний розв'язувати задачі, будувати і читати графіки економічного змісту, описувати з економічних позицій власний вибір або свої дії;

- *середній рівень* – учень за допомогою вчителя відтворює інформацію, засвоєну ним у процесі опанування предмета «Основи економіки» (знання і вміння є копіями); він намагається співвіднести показані або описані раніше економічні явища з їхніми характеристиками, формами, графіками тощо, тобто може встановити, не пояснюючи причин, відповідні зв'язки; учень намагається застосовувати окремі прийоми логічного мислення (порівняння, аналіз, висновок); намагається розв'язати економічні вправи на одну дію, загальна методика, послідовність і формули розрахунків яких йому знайомі; намагається використати здобуті знання для пояснення власних рішень або дій;

- *достатній рівень* – учень виконує пізнавальну діяльність самостійно, інколи звертається за консультацією до вчителя. Він розуміє і свідомо відтворює основний навчальний матеріал, застосовує у типових ситуаціях прийоми логічного мислення (порівняння, аналіз, висновок); самостійно розв'язує типові економічні вправи; вміє використовувати здобуті знання з основ економіки у типових ситуаціях, самостійно доводити своє твердження, але з можливими деякими неточностями; вміє користуватися додатковими (крім розповіді вчителя і підручника) джерелами, вміє спостерігати за економічними повідомленнями у засобах масової інформації та робити деякі висновки;

- *високий рівень* – учень вільно володіє змістом теми і глибоко розуміє економічні поняття, закони і категорії; підкріплює знання власними прикладами; він може відтворити всю опановану тему або певну частину її, зазначаючи причини, взаємозв'язки, наслідки, обґрунтовуючи власну думку; розв'язує економічні вправи, загальна методика і послідовність (алгоритм) яких йому знайомі, проте зміст охоплює кілька тем (комбіновані завдання); він розв'язує нові завдання; складає план розв'язування нового завдання, пропонує оригінальні способи розв'язування, обґрунтовує результати, вносить у свою діяльність певні елементи творчості; учень грамотно і творчо використовує матеріали преси, телебачення, нормативні документи, а також висловлює особисту позицію

щодо економічних процесів, які відбуваються у суспільстві.

На нашу думку, оцінювання рівня набутих навчальних досягнень учнів повинно включати оцінювання як *теоретичних знань* (наприклад, контрольні підсумкові, семестрові роботи), а також набуття рівня їх *практичного застосування* під час навчання в школі (наприклад, рольові, ділові фінансові ігри).

При цьому *видами* оцінювання навчальних досягнень учнів є такі загальноприйняті форми, як, наприклад, поточне, тематичне, семестрове, річне оцінювання (державна підсумкова контрольна робота) та інше.

Спираючись на дослідження Ю. К. Васильєва [3, 4], Ю. В. Васькова [5], Ю. А. Конаржевського [12], Н. В. Кузьміної [15], Є. В. Яковлева і Н. О. Яковлевої [24], І. П. Подласого [20], Є. В. Савицької [21] та інших, у процесі проведення експериментального дослідження ми розробили *алгоритм діагностики* сформованості понять ринкової економіки, який передбачає:

а) одержання первинної інформації, її оброблення і аналіз; визначення концептуальних основ початкового рівня сформованості основних понять ринкової економіки (відбувається на констатувальному етапі експерименту);

б) розроблення методики дослідження, побудова моделі;

в) проведення експерименту з використанням запропонованої моделі (формульальний етап експерименту);

г) визначення *кінцевого рівня* сформованості понять ринкової економіки, аналіз і оцінка одержаних результатів дослідження (контрольно-коригуючий етап експерименту);

д) розроблення методичних рекомендацій щодо подальшого вдосконалення процесу формування основних понять ринкової економіки у старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів.

Діагностику початкового та підсумкового рівня сформованості основних понять ринкової економіки доцільно проводити в процесі здійснення педагогічного експерименту як на констатувальному, так і на різних стадіях формульального етапу.

Наприклад, на *констатувальному етапі* експерименту за *попередні* (проміж-

ні) *критерії* оцінювання рівня економічних знань у старшокласників доречно взяти такі показники:

- уміння розпізнавати основні економічні поняття; розкривати головні ознаки економічних понять, категорій, законів;

- уміння дати означення основних економічних понять, законів, категорій; порівнювати їх, пояснювати суть та значення;

- уміння аргументувати, відстоювати власну думку на ті чи інші економічні явища; аналізувати життєві ситуації, використовуючи певні економічні поняття, категорії, закони;

- ступінь особистісної мотивації учнів до подальшого поглиблення знань з основ ринкової економіки.

На *формульальному етапі* експерименту за *остаточні* (підсумкові) *критерії* оцінювання рівня економічних знань в учнів можна взяти такі показники:

- уміння розв'язувати задачі з нестандартних ситуацій, користуючись знанням економічних понять, категорій і законів, аналізувати, визначити певні закономірності;

- можливість пропонувати свої ідеї щодо розвитку ситуації, подій, конфліктів; довести їхню суть; запропонувати власний вихід з нестандартної ситуації;

- ступінь особистісної мотивації учнів до подальшого поглиблення знань з основ функціонування ринкової економіки.

Аналізуючи затверджене МОН України науково-методичне забезпечення профільних курсів з економіки, зокрема «Основи економіки», «Комерційна географія», «Географія світового господарства з основами економіки», можна дійти висновку, що в навчальному процесі учні старших класів набувають певних рівнів, а саме:

1) *рівня сформованих загальних економічних знань*, передбачених державним стандартом загальної середньої освіти програми «Основи економіки» за ред. І. Ф. Радіонової; «Економіка, 10 клас», автори Г. О. Ковальчук, В. Я. Бобров, В. Г. Мельничук, О. О. Огнев'юк та ін.; «Основи економіки, 10–11 кл.» за ред. Л. П. Крупської; «Основи економіки, 10–11 кл.» за ред. С. В. Степаненка);

2) *рівня сформованих профільних економічних знань*, передбачених держав-

ним та регіональним освітніми стандартами, що допомагає учневі в подальшому особистому виборі необхідної професії («Основи менеджменту» за ред. Г. О. Горленко, «Власна справа» за ред. Г. О. Горленко, «Основи споживчих знань»).

Під час встановлення рівня сформованих знань доцільно також застосовувати *метод аналізу рефлексії здобутих економічних знань* (або *технологію рефлексивного аналізу здобутих економічних знань*). Залежно від глибини сформованості в учнів основних понять ринкової економіки ці рівні знань можуть виявлятися з різним *ступенем креативності*.

У процесі оцінювання *якості* здобутих знань за дослідженнями багатьох учених і науковців (Т. А. Арташкіна [2], М. Н. Скаткіна [22], В. В. Краєвського [14], А. А. Орлова [17], А. І. Підкасистого [18, 19], Н. Л. Шубіна [23], Є. В. Яковлева [24] та ін.) ми дійшли висновку, що *оцінка якості сформованих знань* учнів з основ економіки визначається такими критеріями:

- глибина і всебічність;
- точність і повнота засвоєних понять;

- наукова достовірність;
- рівень рефлексивності;
- можливість дальшого практичного застосування.

Найзначущим для визначення якості здобутих знань з основ економіки під час вивчення вище зазначених курсів було, на нашу думку, формування певної бази як *фундаментальних*, так і *спеціальних* економічних знань.

Зазначимо, що *фундаментальність* знань зумовлюється рівнем наукового узагальнення явищ дійсності, «їхніх властивостей і відносин такою мірою, що всі інші варіанти одиниць знання є спеціальними випадками при певних обмеженнях параметрів вихідних структурних одиниць», тоді як *спеціальні знання* – це знання, що виступають як засіб вирішення конкретних завдань [24].

Але, як справедливо зазначає Є. С. Яковлев, поділ знань на фундаментальні й спеціальні виявляється *недостатнім*, неповним для розв'язання, наприклад, такої проблеми, як профільна (економічна) підготовка старшокласників, оскільки при вирішенні конкретних завдань потрібні фундаментальні знання,

які втрачають при цьому певні абстрактні риси. Про це «розмивання фундаментальності в знаннях» наголошується в ряді наукових досліджень.

Основними показниками *фундаментальності економічних знань*, на нашу думку, можна вважати:

- спрямованість на забезпечення *цілісності сприйняття* наукової картини стану ринкової системи економіки;
- спрямованість на забезпечення *системності* економічних знань;
- високий ступінь *узагальненості* структурних одиниць знань, явищ дійсності, стосовно яких усі інші варіанти структурних одиниць знання є специфічними або окремими випадками при певних обмеженнях вихідних структурних одиниць;
- спрямованість на забезпечення *гнучкості* знань, тобто готовності майбутнього випускника до самостійного знаходження способу застосування здобутих знань при зміні ситуації, а також надання йому можливості пропонувати самостійно знайдені або сконструйовані ним особисто рішення для розв'язування аналогічних ситуацій;
- формування здібності до *самоаналізу*, тобто елементів рефлексії, а також синтезу (посидання) її з набутими знаннями з основ ринкової економіки і, таким чином, формуванням *стійкої мотивації* учнів до подальшого поглиблення знань з основ функціонування ринкової економіки [24, 106].

Поняття «*рефлексія*» (від давньолат. *reflexio* – буквально «звернення назад», означає звернення уваги суб'єкта на себе самого, на своє особисте знання, на власний стан.

«Електронний словник» подає таке означення рефлексії, прийнятне для усвідомлення: «Рефлексія – це думка, спрямована на думку, або інакше кажучи – «спрямована на саму себе».

Рефлексія з'являється у разі виникнення непереборних перешкод у певній практичній діяльності, внаслідок яких не виконується певна норма. Рефлексія – процедура, що «знімає практичну скруту», рефлексія – «розвиток і оновлення практики», тобто рефлексія є звернення практики «до самої себе».

Вищою формою практики, що відображає сутність людської здатності, є діяльність. Остання не може розвиватися без рефлексії. Однак іманентно властиві діяльності атрибути її процесуального існування – матеріали, продукти, норми, способи і засоби діяльності, а також само по собі буття того, хто діє, все це не є по своїй суті рефлексією, але все це може звертатися на себе самого за наявності певних перешкод у функціонуванні, а це вже є рефлексія [6].

Згідно з уявленнями А. Я. Найна і Л. А. Найна [16, 27] рівень рефлексії, необхідної для аналітичного самооцінювання, а в нашому дослідженні – формування економічних уявлень і понять у старшокласників може бути низьким, середнім (достатнім) і високим. Проаналізуємо окремо ці рівні.

Низький рівень сформованості рефлексії характеризується відсутністю взаємозв'язку в операціях над усвідомленими предметами і явищами дійсності; освоєння рефлексії професійних економічних знань є випадковим, відсутнє системне бачення предмета економічного аналізу.

Середній (достатній) рівень сформованості характеризується такими ознаками:

- а) системне бачення економічних категорій ускладнюється відсутністю чіткого уявлення про прямі й зворотні міжсистемні зв'язки;
- б) визначення елементів економічних законів і категорій дається на рівні фак-

тів, але взаємозв'язки між ними при цьому не виділяються.

Високий рівень продуктивності рефлексії характеризується упорядкованістю актів рефлексії, їх раціональністю і послідовністю. При цьому предмет рефлексії розглядається в системних взаємозв'язках, у цілісному змісті предмета виділяються структурні системоутворюючі елементи.

Для середнього (достатнього) і високого рівнів розвитку вмінь рефлексивного аналізу в сфері економічної освіти характерна поява елементів *передбачення (прогнозування) результатів* певної діяльності, яке ґрунтується на глибокому розумінні суті економічних законів і категорій:

- розроблення діагностично виділених цілей формування рефлексії;
- вибір найоптимальніших методів управління рефлексією;
- створення нормальних взаємин між викладачем і учнем.

З позиції *особистісно діяльного підходу* економічна освіта розглядається не як відтворення певного набору інформації з різних предметів, а як сформована здатність *навчатися*, пізнаючи себе і «те, що нас оточує». Відповідно до особистісно діяльного підходу засвоєння змісту історичного досвіду економічної діяльності суспільства здійснюється не шляхом передачі інформації про його розвиток кожній певній особистості, а в процесі її власної *рефлексивної активності*, спрямованої на пізнання *самого себе* через пізнання предметів і явищ розвитку економіки як результатів прогресивного розвитку будь-якого суспільства.

Рівень рефлексії *економічної підготовки* старшокласників загальноосвітніх навчальних закладів дав змогу *змінити* індивідуально мотиваційні установки учнів, що відобразилося в тенденції «особистого відсторонення» від необхідності набуття будь-якої економічної підготовки до появи стійкої мотивації в особистій творчій активності у процесі поглиблення економічної освіти.

Під час оцінювання рівня засвоєння здобутих знань з основ ринкової економіки з елементами певного рівня рефлексії враховують такі чинники:

- 1) особистісну мотивацію потреб старшокласників загальноосвітніх навчальних

ТАБЛИЦЯ
ЕКСПЕРТНЕ ОЦІНЮВАННЯ ПОЧАТКОВОГО РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ЗНЗ ЕКОНОМІЧНОГО І НЕЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛІВ ЩОДО ПОДАЛЬШОЇ САМОСТІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (у % від загального числа опитуваних)

Рівень	Етап			
	констатувальний	формувальний	констатувальний	формувальний
	учні профільних класів		учні непрофільних класів	
Високий	9,9	27,4	4,8	15,8
Середній	28,4	44,6	19,2	44,4
Низький	61,7	28,0	76,0	39,8

закладів до опанування системою сучасних економічних знань з основ ринкової економіки;

2) особисте системне бачення проблем розвитку економічної освіти в цілому й економіки як предмета зокрема;

3) первинність індивідуально-особистісних потреб та інтересів до пізнавальної діяльності у сфері економіки;

4) пошук нетрадиційних (інноваційних) шляхів особистого розвитку вмінь і навичок системного засвоєння знань з основ ринкової економіки;

5) самостійне поглиблення інформації учнями щодо розвитку ринкової економіки та паралельне відстежування результатів експертного оцінювання рівня економічної освіти учнів старших класів, рейтингове оцінювання здобутих знань.

Нижче наводимо таблицю рівнів експертного оцінювання початкової економічної підготовленості учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів економічного і неекономічного профілів щодо подальшої самостійної діяльності (див. таблицю).

Як показали результати експерименту, 9,9 % учнів, що вивчали курс «Основи економіки» в профільних освітніх закладах, мали відносно невисокий початковий рівень економічної підготовленості (з урахуванням методу рефлексії) до подальшої самостійної діяльності. Середній рівень до подальшої економічної підготовленості спостерігався у 28,4 %, а низький – у 61,7 %. Відповідно у тих старшокласників, що навчаються в освітніх установах неекономічного профілю, рівень до подальшої економічної підготовленості (з урахуванням методу рефлексії) був ще нижчим: лише 4,8 % учнів мали достатньо високий рівень економічної підготовленості, 19,2 % – середній і 76,0 % – низький.

Як бачимо з наведених даних, рівень самооцінювання необхідності здобуття економічних знань достатньо переконливо показує, що учні оцінюють свою економічну підготовленість до подальшої самостійної діяльності невисоко. Тобто діагностуючи рівень сформованості економічних знань, необхідно ретельно підходити не тільки до відбору критеріїв оцінювання рівня особистісної компетентності учнів в економічних аспектах, а й до подальшого формування змістового компонента навчального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонов Г. А. Методические рекомендации по организации проблемного обучения в школе / Г. А. Антонов, Т. Д. Белая, Х. Я. Марголин. – Донецк: ДонНТУ, 1998. – 289 с.
2. Арташкин Т. А. Генезис и структура целеполагания в системе деятельности высшей школы: автореф. дис. ... доктора филол. наук / Т. А. Арташкин. – Владивосток, 2007. – 22 с.
3. Васильев Ю. К. Педагогическое управление в школе: методология, теория, практика: методич. пособие [для студ. высш. учеб. завед.] / Ю. К. Васильев. – М.: Педагогика, 1990. – 139 с.
4. Васильев Ю. К. Экономическое образование и воспитание учащихся: методич. пособ. [для студ. высш. учеб. завед.] / Ю. К. Васильев. – М.: Педагогика, 1983. – 196 с.
5. Васюков Ю. В. Педагогичні теорії, технології, досвід (дидактичний аспект): метод. посіб. [для студ. вищих учбов. закладів] / Ю. В. Васюков. – Харків: Скорпіон, 2000. – 332 с.
6. Вульф Б. З. Профессиональная рефлексия: потребность, сущность, управление / Б. З. Вульф // М.: Магистр., 1996. – № 1. – С. 71–79.
7. Законодавство України про освіту: збірн. законів. – К.: Парламент. вид-во, 2002. – 159 с.
8. Економіка 10–11 кл.: програми для профілю навчання в загальноосв. навч. закл. / Укл. Н. Бескова. – К.: Пед. преса, 2005. – 80 с.
9. Замек М. Я. 32 урока по экономике / М. Я. Замек. – М.: Вита-Пресс, 1997. – 238 с.
10. Зовнішнє тестування з економіки. Інформаційні матеріали / Н. Гражевська, Г. Карпюк, І. Климяк, Г. Ковальчук, О. Олійник. – К.: Укр. рада з економ. освіти: Центр тестових технологій, 2004. – 256 с.
11. Книга вчителя економіки: довідково-методичне видання / Упор. Н. В. Бескова, В. М. Проценко. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – 256 с.
12. Ко на р ж е в с к и й Ю. А. Анализ урока: метод. пособие / Ю. А. Ко на р ж е в с к и й. – М.: Центр «Пед. поиск», 2000. – 336 с.
13. Концепція розвитку економічної освіти в Україні // Освіта України. – 2004. – № 3. – С. 4–5.
14. Краевский В. В. Моделирование в педагогическом исследовании: введение в научное исследование по педагогике: пособие [для учителей] / В. В. Краевский. – М.: Просвещение, 1998. – 239 с.
15. Кузьмина Н. В. Методы исследования педагогической деятельности / Н. В. Кузьмина. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1970. – 125 с.
16. Найн А. Я. Методология и методика научного исследования. метод. пособие / А. Я. Найн, Л. А. Найн. – Челябинск, 1993. – 318 с.
17. Орлов А. А. Методологические основы обучения: метод. рекомендации / А. А. Орлов. – М.: «Маркетинг», 2000. – 335 с.
18. Пидкасистый П. И. Самостоятельная деятельность учащихся / П. И. Пидкасистый. – М.: Педагогика, 1972. – 389 с.
19. Пидкасистый П. И. Организация деятельности ученика на уроке: науч.-метод. пособ. / П. И. Пидкасистый, Б. И. Коротяев. – М.: Знание, 1985. – 80 с.
20. Подласый И. П. Педагогика: учебник [для студ. высш. учеб. завед.] / И. П. Подласый. – М.: Педагогика, 1996. – 570 с.
21. Савицкая Е. В. Уроки по экономике: метод. пособ. / Е. В. Савицкая. – М.: Вита-Пресс, 1997. – 315 с.
22. Скаткин М. Н. Методология методики педагогических исследований: метод. пособ. [в помощь начинающему исследователю] / М. Н. Скаткин. – М.: Политздат, 1986. – 338 с.
23. Шубин Н. Л. Внутришкольный контроль: пособ. для учителей / Н. Л. Шубин. – М.: Просвещение, 1997. – 144 с.
24. Яковлев Е. В. Педагогическая концепция: методологические аспекты построения / Е. В. Яковлев, Н. О. Яковлева. – М.: МГУ, 2006. – 385 с.